

דף יז

באורי אגדה, ענינים ורמזים

זעליהם אמרה חנה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל'. יש לפרש 'עליהם' – על כל שלש הכתות; ממית ומחיה היינו כת רשעים וכת צדיקים, מוריד שאול ויעל – בינונים (שפת אמת).

'פושעי ישראל בגופן ופושעי אומות העולם בגופן... גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי צדיקים'. ענין 'נשמתן נשרפת' – ההרגשה שה'אנכי' שלו נשאר ריק ללא תוכן, כי עד כה תאוותיו ומידותיו הרעות מילאו את כל התענינותו, ולאחר ביטולן אין לו כל תוכן רוחני, והוא מצטער על כך צער עמוק ונורא.

והתיקון לזה הוא שהצדיקים למדים מעונשו להבחין בין טוב לרע, ומתגלה להם עומק משפטו יתב'. וזהו 'נעשים אפר תחת רגלי הצדיקים' – שהצדיקים מתעלים על ידיהם ובכך נעשה תיקון מה לרשעים שנעשים 'כלים' לגילויי הצדיקים, וכשהרשעים מרגישים בזה הרי שוב יש תוכן למציאותם ובוה מתנחמים קצת (עפ"י מכתב מאליהו ח"ד עמ' 198 וח"א עמ' 298 וח"ג עמ' 234).

'המינין והמסורות... ושפירשו מדרכי צבור'. רש"י כתב שאין גורסים 'שפירשו מדרכי צבור', כי היינו כל המנויים לעיל, אבל הרמב"ם (תשובה ג, יא) מנאם בפני עצמם ופירש 'הפורש מדרכי צבור – אף על פי שלא עבר עבירות אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצות בכללן ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ, וכאילו אינו מהן – אין לו חלק לעולם הבא.

'אבל המינין והמסורות... גיהנם כלה והן אינן כלין'. רמז רמזו לנו רז"ל, שאף הרשעים ביותר יש להם איזו בחינה של נצחיות, וגם בהתבטל הגיהנם אחרי תחיית המתים, קיבלו הם את ענשם ואינם כלים. וכמו שכתבו הקדמונים על מה שאמרו בעוברי עבירה מסוימים 'אין להם חלק לעולם הבא' – אין להם בית ומדור בפני עצמם אבל עומדים במקום שעומדים רבים. וכן מובא מהגר"א לענין עונש 'כרת' שאין הכוונה לכריתה מוחלטת ח"ו (עפ"י עלי שור ח"ב עמ' דש. וע' גם מכתב מאליהו ח"א עמ' 298).

זכר כך למה מפני שפשטו ידיהם בזבול'. ואף הרשעים שלאחר חורבן הבית – כל שלא נבנה בעוונותיהם, כאילו חרב, כמו שאמרו (בירושלמי יומא א,א) כל דור שאין בית המקדש נבנה בימיו כאילו נחרב בימיו (עפ"י בהגר"א לסדר עולם סוף ג; שפת אמת).

רבי אליעזר אומר כובשו... רבי יוסי בר חנינא אמר: נושא'.

רש"י כאן מפרש 'כובש': כובש את כף הזכות שתכריע. ויש מפרשים: כובש את העוון ומשקעו במקום אשר לא יזכר ולא יפקד (ע"ה, ריטב"א, רש"י ערכין ח:).

ויש מי שמפרש החילוק בין 'כובש' ל'נושא': 'כובש' היינו שלוקח לגמרי את העוון מכף החובות, וכענין שאמרו בתשובה מאהבה שעוונות נעשו כזכויות. ואילו 'נושא' היינו שמקילו ממה שהיה כענין תשובה מיראה שנעשו הזדונות כשגגות אבל עדיין העוון קיים (הגהות בן אריה – ערכין ח:).

ובספר הק' מי השלוח: נושא היינו שהש"י מעיד על העוונות של ישראל שלא נעשו כל כך בזדון. וכובש – שמרבה הזכויות ומדשנן שיהיו גדולים, היינו מעיד עליהן שהיו בכל חשקות לב.

תנא דבי רבי ישמעאל מעביר ראשון ראשון וכן היא המדה' – שעל הראשון אומר שאינו חטא, ואחרי כן נשאר השני ונעשה ראשון. ואולם האחרון צריך להתברר 'לשארית נחלתו'. וזהו 'אליה וקוץ בה... למי שמשים עצמו כשירים' – כי הלא איך אפשר לאדם לעשות עצמו כשירים הלא הוא מלא נגיעה. אך על זה נאמר אשר ידי תכון עמו, וכן נאמר ה' אורי וישעי שהש"י יכול לעזור לאדם ולגמור בעדו לטוב.

ובספר עשרה מאמרות (חקור הדין א, ג) כתב לפרש דברי רש"י שכובש ומטמין את הזדוניות שבעוון תחת כסא הכבוד ונשאר רק שוגג, וכמו שאמרו שעם התשובה המגיעת עד כסא הכבוד, זדונות נעשות כשגגות.
ע"ע בהגהות ר"ש טויבש ערכין ה; תולדות יעקב יוסף דף רח; קדושת לוי ר"ה; אוהב ישראל סו"פ בראשית; שפת אמת לשבת שובה; שם משמאל לשבת שובה תרע"ו תרפ"א, שמחת תורה תרע"ז, פר' תולדות תרפ"א, שמיני תרע"ו; חדושי הגר"ר בענגיס ח"ב כח; מאור ישראל ר"ה יז.

'תנא דבי רבי ישמעאל מעביר ראשון ראשון וכן היא המדה. אמר רבא: ועוון עצמו אינו נמחק, דאי איכא רובא עונות מחשבי בהדיהו'. פירוש: אדם ישר ותמים בדרכיו, אם נכשל בחטא ועדיין לא בא חטא לידו מועדו – אותו החטא אין הקב"ה כותבו עליו אלא מעבירו, וכך היא מדתו של הקב"ה שלא לחייבו מתחילה. אבל אותו עוון אינו נמחק, שאם יש רוב עונות – מתחשב עמהם. פירוש אחר לגאון: אדם ירא שמים שהוא קבוע בעשיית מצות ושומר חמורות, ובעתים חוטא בקלות – מדתו של הקב"ה עמו שמעביר ראשון ראשון ומוחלו [ולאו דוקא חטא אחד ושנים אלא גם ארבעה וחמשה ויותר. עב"ה] ובתורת 'צדיקים' הוא, ועון עצמו תלוי ועומד עד שעה שימות; באותה שעה מחשבים ורואים אם זכותיו מרובות מאותן עונות, הרי עברו עונותיו ראשון ראשון ואינן חשובות עליו ודומה כאילו לא עשאן, אבל אם גברו אותן עונות ונמצאו מעשיו כולן כשמצטרפים ונשקלים זה עם זה, רובן חובות – הרי כל אחד ואחד נחשב. וזו היא המדה המנויה בדרכי ה', היא המדה הששית שבפרשת ויעבור – ורב חסד (רי"ף. והרמב"ם תפס כפירוש הראשון. וע"ע מהרש"א; בני יששכר תשרי ב, יח). ולשון 'ראשון ראשון' פירש הרש"ש [ע"ד הפירוש הראשון הנ"ל], שמכל סוג של חטא, מעביר את הראשון ואינו נכנס לחשבון. פירוש נוסף לוכן היא המדה – כך היא גם מדת המלך, למחול פעם ראשונה. או בסגנון זה: כך ראוי ונאות להיות [כמו: 'כן מדת הדין נותנת'. יומא מג:]. שלא לחשב חטא ראשון (רש"ש).

(ע"ב) 'בתחלה כי אתה תשלם כמעשהו, ולבסוף ולך ה' חסד'. באמת החסד נמצא כבר בתחילת הדין, ולכך הקדים הכתוב ולך ה' חסד, אלא שאין ניכר הדבר לאדם רק בסוף, שבסוף מעשה ניכרת המחשבה שמתחילה (מי השלוח).

'בתחלה ואמת ולבסוף ורב חסד'. יש לפרש: אם בתחילת השנה מקבל האדם על עצמו להתנהג בכל דבר כפי דין התורה, אזי גם אם אחר כך נופל ממדרגתו, כיון שתחילת דרכו היתה כפי הדין והאמת, מתנהג הקב"ה עמו אחר כך במדת החסד. [ולכך נקרא 'יום הדין' – כיון שאז צריך כל איש מישראל להיזהר במעשיו בתכלית הדקדוק, כי בתחילה 'צדיק' (עפ"י ארץ צבי ר"ה תרפ"ד).

'מלמד שנתעטף... כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם'. בעת שתהא ח'ו הסתרה גדולה עד שנדמה שתמה להם לישראל זכות אבות, אם יעשו לפני כסדר הזה, היינו שיבררו עצמם בכל אותן י"ג מדות [בעולם-שנה-נפש. ואליהן רומזים שלשה עשר 'אין בין' שבמשניות מגילה],

אז אני מוחל להם ופותח להם פתח חדש, ומראה להם שלא נטו מרצון הי"ת אפילו כחוט השערה (תפארת יוסף – מגילה ט, בשם הרה"ק מאיביצא).

– קשה, שהרי אנו רואים פעמים רבות בעוה"ר שאנו מתעטפים ואומרים י"ג מדות ולית דמשגח בך? – אבל הרצון בזה שיעשו בפועל כסדר הזה, לרחם על עניים ולחונן דלים, ולהאריך אפים זה לזה, ולהרבות חסדים אלו עם אלו... ואז הם מובטחים שלא יחזרו ריקם (צדור המור לרבי אברהם סבע פר' תשא. מובא במאור ישראל, ע"ש).

ענין העיטוף ורמזיו – ע' בספר שבט מוסר לה, לא-לה.

ה' ה' – אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה. ואם תאמר, מה צריך האדם למדת רחמים קודם שיחטא? ויש לומר: אף על פי שגלוי וידוע לפניו שסופו לחטוא, מתנהג עמו במדת רחמים באשר הוא שם. או גם: קודם שיחטא בעבודה זרה, ואע"פ שכבר חשב לעובדה ומחשבת ע"ז הקב"ה מצרפה למעשה (בקדושין ל"ט"ז), אף על פי כן מתנהג עמו במדת הרחמים קודם שיחטא (רא"ש). ואין מחשבת ע"ז מצטרפת למעשה אם לבסוף הניחה ולא עבד בשביל כבוד השם. עפ"י קרבן נתנאל). ומהרש"א פירש: גם קודם החטא צריך רחמים, שהרי לא נברא העולם אלא על ידי ששיתף הקב"ה מדת הרחמים לדין. ובמדרש (במדבר רבה פ"ב יב) אמר רבי סימון: למה כתיב שתי פעמים ה' ה' – אלא שפייסו הקדוש ברוך הוא ואמר לו למשה: מה לשעבר הייתי נוהג עמהם במדת הרחמים עד שלא עשו אותו המעשה, כך עכשיו במדת רחמים אנהג עמהם.

ע"ע 'שעורים לזכר א"מ' ח"ב עמ' קסט; מכתב מאליהו ח"ב עמ' 85; בני יששכר אלול ב,ב; פוקד עקרים יג.

– שם הוי' הוא שמו ית' המחדש ומהווה את הכל. הרי בשם הוי' הראשון ברא הקב"ה את העולם ומלואו – כל הבריאה האדירה הזאת. והנה אחר החטא חידש וברא הקב"ה עוד בריאה חדשה, לא פחות אדירה – זוהי בריאה הנותנת קיום לאדם אחר שחטא! זוהי הבריאה אשר בה הוא ית' חושב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, ומהחידושים העקריים שבה היא התשובה. הרי תשובה היא בריאה – עולם חדש ממש. ממילא נבין כי אין היא ענין לעסוק בה כמה ימים ובזה משיגים אותה. הרי זה כילד שנולד – כמה שנים הוא צריך כדי לגדול עד שיגיע למלוא קומתו. בדיק כך גם התשובה – היא לידה מחדש, ועידן עדנים יקח לאדם עד שיגיע למלוא קומתו בתשובה (מתוך עלי שור ח"ב עמ' תקסה).

'אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין מוחלין לו'. נראה פירושו: אין מוחלים לו על גזר הדין שנגזר עליו, אבל העוון נמחל, שאין לך דבר העומד בפני התשובה (חדושים ובאורים).

'הני נמי כיחדין דמו'. לא אמר 'הכא במאי עסקינן ביחידים', ומשמע שמדובר ברבים אלא שדינם כיחידים. והסבר הדבר על פי המבואר בדברי הקדמונים (ע' בשו"ת הרשב"א ח"א קמח; אבן שלמה בלקוטים) שיש גזרה כללית על ציבור שלם כגון אומה או עיר, ויש גזרה פרטית על אדם מסוים. ולעתים כשנגזרה

גזרה על הכלל, אף היחידים שלא נגזר עליהם בפירוש לוקים עם הציבור [כמו שנאמר יש נספה ללא משפט. וכן 'כיון שנתנה רשות למשחית אינו מבחין...']. ועל זה אמרו שגזר-דין שעל כלל הציבור יכול להיקרע, אך לא כשנגזרה גזרה על היחיד. וסבר המקשה שיורדי הם באוניות הרי הן כציבור שגזר-דין הוא על האניה בכללותה. ומתריך: לא כי, כיחידים דמו – הגזר-דין היה על כל אחד מיורדי האניה בפני עצמו, אלא שהזמינם הקב"ה למקום אחד לקיים גזרותיו (עפ"י קובץ מאמרים לגרא"ו עמ' לח. וע' בספר משפט כהן (קמג), ש'צבור' נחשב רק כלל ישראל כולו, או אף משפחה אחת לדורי דורות, כגון משפחת עלי, אבל קהלה אחת או עיר אחת כיחידים דמו, ולכך יורדי הם נחשבים כיחידים, הגם שיש לפעמים כמה אלפים ורבבות כבורני גדולה). הסבר נוסף: 'ציבור' נקרא כשכל אחד מיצר בצער הכלל כולו, אבל קיבוץ אנשים שונים שאינם מכירים זה את זה המתקבצים באניה, וכל אחד מיצר את צערו הפרטי ולא את זולתו – כיחידים דמו (שם משמואל שבעות תרע"ו, בשם אביו בעל 'אבני נזר').

עוד בבאור החילוק בין גזר דין של יחיד לשל ציבור, וענין פסקו להם גשמים בראש השנה ולסוף חזרו בהן – ע' בספר מכתב מאלהו ח"ב עמ' 71-68; תקנת השבין לו. ועל מעלות תשובת הציבור – ע' בהרחבה במכתב מאלהו ח"א עמ' 246 ואילך.

'עד שבא רבי עקיבא ולימד...' על ביטוי זה, ע' במובא בבכורות ו.

'ככתבם וכלשונם'

'פושעי ישראל בגופן מאי ניהו, אמר רב: קרקפתא דלא מנח תפלין' –
 '... היינו שאין לו שום קישור במחשבתו עם קדושת הש"י שלמעלה, שזוהו ענין הקרקפתא ותפילין, שמורה על מחשבות מוחו שמשועבדים להש"י וקשורים עם פרשת היחוד וקבלת עול מלכות שמים ועול תורה ומצות, אבל פושעי אומות העולם הוא בעריות, דהם אין להם שום אחיזה וקישור בפנימיות כלל רק מצד החיצוניות, ועיקר הצדקות והתמימות שנשתבח נח הוא מה שלא נכשל בחטא דור המבול, דזוהו הצדקות השייך לבן נח ביחוד... ועל כן לא שייך פושעי ישראל בגופן שאין להם תקנה דכיון דיש תקנה בתשובה ואפילו פושעי ישראלים מלאים חרטה, ואפילו לא שב לגמרי מ"מ מי שחוטא רק מפני התאוה אי אפשר שלא יתחרט בלב אחר שעבר התאוה והחשק, הגם דאינו תשובה גמורה שיגיע למקום שבעלי תשובה עומדין מכל מקום כבר יצא מכלל פושעי ישראל, ועל כן לא משכחת לה פושעי ישראל בגופן אלא קרקפתא דלא מנח תפילין, שזוהו לא מצד התאוה.

וגם אמרו הלשון קרקפתא דלא כו' ולא אמרו מי שאינו מניח – דעדיין אפשר שיהיה לו שום הרחוק של חרטה עובר דרך הלב איזה פעם בימי חייו, כי הש"י לבן של ישראל, ואפילו פושעי ישראל במעמקי לבן הנעלם יש להם דבקות ורצון להש"י, אבל קרקפתא דלא כו' היינו שהראש מצד עצמו אין לו שום שייכות לקדושת התפילין, והיינו כשעבר כל י' מדרגות הרע עד השורש... ומכל מקום גם הוא אכתי שם ישראל עליו דנקרא פושעי ישראל... (מתוך פוקד עקרים עמ' 22).

– 'זהנה ידוע מאמרם ז"ל על אלה שאינם מניחים תפילין שנקראו פושעי ישראל בגופן, ותפילין

המה אות על חדוש העולם ויציאת מצרים, וכל גופי האמונה תלויים בהם. ואף על פי כן גלתה לנו התורה כאן כי עיקר כוונת הצווי על הנחת תפילין היא רק למען תהיה תורת ה' בפיך כלומר, תפילין הם התנאי לתורה, ומבלעדי תפילין אין תורה. ולמדנו בא שהתורה היא המדרגה העליונה, שאפילו תפילין שגופי אמונה תלויים בהם, אעפ"כ אינם אלא הכנה לתורה. והתורה לא רק אגוני מגני ומצלי בכל זמן ועידן אלא גם הגאולה האמתית תבוא על ידה, כמאמרם ז"ל בתנא דבי אליהו (זוטא. יד) דאחר כל התלאות והמצוקות שישראל יסבלו בסוף גלותם, לא יזכו להגאל אלא בזכות שלומדין תורה בחבורה. וזה לשונם שם: שאין ישראל נגאלין לא מתוך הצער ולא מתוך השעבוד ולא מתוך הטלטול ולא מתוך הטרופ ולא מתוך הדוחק ולא מתוך שאין להם מזונות, אלא מתוך עשרה בני אדם שהן יושבין זה אצל זה ויהיה כל אחד מהם קורא ושונה עם חברו וקולם נשמע, עיי"ש' (חפץ חיים עה"ת, בא). עוד בענין 'קרקפתא דלא מנח תפילין' – ע' ב'שעורים לזכר א"מ' ח"א עמ' קסא.

'כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו' –

'ראה מעלת השלום שנכלל בו כל המדות הטובות; שהרי האוהב שלום מעביר על מדותיו ואינו מקפיד על שום אדם אפילו הרע לו מאד, כדי שלא לבוא לידי מחלוקת; וידוע שהמעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו, ונמצא תמיד חביב בעיני המקום, כיון שאין בו עוון, שכבר העבירו אותם מעליו, והשלום גורם' (שבת מוסר לו, טז).

– 'זהו פתח תקוה נכבד מאד לקראת יום הדין, כי מה נעשה עם רוב פשעינו אם ידקדקו עמנו בדין? וגילו לנו חז"ל כי גם זה תלוי בהתנהגות שלנו, כי מתנהגים עמנו בדין כפי שאנחנו מתנהגים עם אחרים; אם אנחנו מעבירים על מדותינו ואיננו מדקדקים עם בני אדם שציערו אותנו – לא ידקדקו גם עמנו בדין! זה מחייב זהירות עצומה במידות דווקא בהכנה ליום הדין ובימי הדין עצמם. יש לנו להתלמד בזהירות מכעס וקפיידא בימים אלה. אם אנחנו אומרים 'כי אתה סלחן לישראל ומחלן לשבטי ישראל', גם האדם האומר זאת צריך להיות סלחן ומחלן!'.
(מתוך עלי שור ח"ב עמ' תל. וע' גם בשיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ כח תשל"ג)

– '... מי יתן והיתה לנו עצה קלה ופשוטה להיטהר מטומאתנו כדי שנוכל לעלות במעלות התורה והמדות מבלי מפריע ולהידבק בו ית' בלב שלם ובנפש חפצה! אבל הרי יש עצה כזאת! גילו לנו חז"ל ברוח קדשם: 'כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו...'

איך נגיע למדה זו, שבכחה לטהרנו מכל טומאותינו? דרך פשוטה יש: להתרגל להביט על חברנו באופן שהוא מביט על עצמו. כל הכעס, כל השנאה, המריבות והקטנות באים משום שכל אחד רואה את עצמו במבט שונה, וממאן לראות את עצמו בעיני חברו. למשל, עני מבקש מעשיר סיוע מרובה. העשיר רואה בזה חוצפה, וכועס; העני נעלב וחושב הרי השי"ת נתן לו הרבה, למה לא יתן לי מה שאני צריך; ונפרדים זה מזה בקטטה וחלישות הדעת. לו היה כל אחד משתדל רק להבין את דעתו של חברו – אם גם לא להצדיק אותה – היו נמנעים רובא דרובא של הסכסוכים והסיבוכים שבין אדם לחברו.
דבר זה אינו קשה כל כך, כי רק שינוי מחשבה נדרש אבל הוא עצה עמוקה לשיפור כל המדות,

כי כמעט כל המדות שבין אדם לחברו עוברות דרך נקודה זו. ועוד מטעם אחר קל הוא לאדם לקנות גישה זו, כי לא קשה הוא להבין שחיים מאושרים ומוצלחים תלויים בריבוי אוהבים, וזהו שמתרגל תמיד להביט על חברו כמו שחברו מביט על עצמו, הרי הכל אוהביו.

נמצא שבשינוי קל יוכל האדם להגיע למדרגה שבה מוחלץ לו על כל פשעיו ממש.

סוד הדבר הוא עמוק מאד, ורק בקצהו ניגע כאן. הענין הוא שעיקר פגם החטא הוא הפירוד, כמו שכתוב לתאוה יבקש נפרד, והאדם נטמא בטומאת עבירותיו בשביל שאין בו חסד. ועל כן מי שמתנהג בחסד וענוה ומשתדל לתקן את פירוד הלבבות על ידי שהוא מעביר על מדותיו כנ"ל, אין כח בעבירותיו לגרום לו טומאה מעתה, והיינו שפשעיו נמחלים.

מחמת חשיבות ענין זה של 'מעביר על מדותיו' נסדר כאן קצת עצות מעשיות נוספות שלפיהן יוכל אדם להתרגל ולהתאמן להגיע לדרגה זו, וטוב לו כל הימים. ואם בקצתן נראה שיש בהן בחינת 'שלא לשמה', אין בזה חסרון, כי להגיע להשתנות גמורה במדות ובדרך החשיבה מוכרחים להשתמש בשלא לשמה, ומכיון שכוונתך לשם שמים, לעשות רצון קונך, אין ספק שתיעזר לבוא מתוך שלא לשמה אל לשמה.

א. לא יהיו עסקיך עם שאר בני אדם מודרכים רק לפי השכל הקר, אלא התחשב תמיד בהלך רוחם, דהיינו במדותיהם.

ב. כל אחד חושב שהוא מצויין באיזה דבר יותר ממך; ומן הסתם הוא צודק בזה. הסכם עמו ויאהבך. [זכור את דברי הרמב"ן באיגרתו: אם אתה חכם יותר ממנו זכור שהוא צדיק יותר ממך, כי הוא שוגג ואתה מזיד וכו'.]

ג. כל אחד ואחד מתעניין בצרכי עצמו יותר מאשר בך, ועל כן תראה לו את הנקודה בה ענייניך הם גם ענייניו.

ד. אל תשתדל רק שיעשה אלא שירצה לעשות ויהיה מאושר בעשותה.

ה. היזהר מלהיכנס לויכוחים חריפים עם חבריך, כי הם ירחיקוך מהם ויפרידו ביניהם.

ו. אל תדבר כל כך הרבה על עצמך; דבר עם חברך על חברך עצמו, והוא יהיה מעוניין לשמוע. (לרוב בני אדם אין מלה אוהבה יותר מאשר 'אני' ואין דבר מפואר יותר מאשר שמו).

ז. הקשב לדברי אחרים, התאמץ לזכור שמוותיהם ופרטיהם, ויאהבוך.

ח. אל תבקר את חברך באופן גלוי, כי רק יתעקש יותר. כל הפושעים, אפילו הרוצחים הגרוועים ביותר, לא יודו על פשעם בלבבם.

ט. בדברך עם חברך הוה מודה על האמת, כי למה ישנאך – ובצדק.

י. זכור מה שאומרים חכמי הרופאים כי יותר מאשר ראוי להבין את החולי ראוי להבין את החולה, כי חלק גדול בכל חולי, ולפעמים כל החולי בא מהלך רוחו של החולה, וכשתצליח לתקן את זה במה שאתה מרבה אתו אהבה ואחזה תעבור המחלה.

המתרגל בדברים אלה יקל לו במשך הזמן להיות מעביר על מדותיו, כי כבר הורגל להביט על כל דבר מנקודת ראותו של חברו' (מכתב מאליהו ח"ד עמ' 243).

– ענין 'מעבירין לו על כל פשעיו' יש להבין על פי מה שכתב הגר"א במגילת אסתר על הפסוק ובהגיע תור נערה ונערה: בכל ראש השנה ויום הכפורים האדם חוזר בתשובה וצועק חטאתי והקב"ה ברוב רחמיו מעביר על חטאיו, פירוש שהעוון עצמו אינו נמחק אלא תלוי אם יחזור בתשובה שלימה כל השנה – ימחול, ואם לאו – לא ימחול, ולפי זה יתברר נוסח הברכה

האמצעות ביום הכפורים 'מלך מוחל וסולח לעונותינו ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה': החטאים שמתוודים עליהם באותו יום"ב – הוא ית' 'מעביר', ואם במשך השנה אנו עומדים בתשובתנו, הקב"ה מוחל וסולח עליהם בשנה הבאה, אולם כדי שהקב"ה 'יעביר' פשענו גם עלינו להיות מעבירים על מידותינו.

(עלי שור ח"ב עמ' תל. וע"ע: שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ, לח תשל"ב)

דף יח

'בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר בתורה...'. ואף על פי שנגזר דינם בשבועה שלא יתכפרו, אך השבועה לא היתה אלא שהעוון לא יוכל להתקנת ולהתכפר, אבל התורה פועלת באופן אחר; הריהי מגביהה את האדם למקום שאין פגם העוונות יכול להגיע, וממילא כחות החיצוניים נעדרים ממנו. 'יש לומר דהוא הדין בכל מיני חטאים ואפילו באותם עוונות שקשה תשובתם ושבקצת מקומות שבוזוה"ק שאינה מועילה להם תשובה, נמי על ידי תורה מכפרין, כי הא דאינה מועילה להם תשובה הוא משום דאסגי מסאבותא כל כך לעילא עד שאין בכח התשובה לדחות החטא. וכל זה כשבאין לדחות החטא, אבל דברי תורה שאינן דוחין החטא אלא מגביהין את האדם, שפיר מועילים ומועילים' (שם משמואל האינו תרע"ח. וע' גם צדקת הצדיק קכג).

'זהכתיב דרשו ה' בהמצאו... אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים'. 'בהמצאו' – לשון מציאה; בימים אלה באים אחר הדרישה למדרגה גבוהה מאד, נעלה הרבה יותר מכפי ערך הדרישה, והיא בחינת 'מציאה' – שלא היה למוצאה שום שייכות אליה, כי י"ג מדות של רחמים פתוחים ועומדים אפילו ליחיד (שם משמואל שבת תשובה תרע"ד).

'כבני מרון...'. הענין ברור: בדין עומד האדם לפני בוראו בבדידות מוחלטת, אין לו טוען ועד. אין לו על מי לגלגל את חובו ואת מי להאשים בכשלונו, כי ברגע עמדו לפני בוראו בדין כאילו אין עוד אדם בעולם חוץ ממנו והוא לבדו אחראי לכל מה שעשה ומה שלא עשה (עלי שור ח"ב עמ' תיג). עוד בענין הבחינת השונות של 'כבני מרון' – ע' חדושי אגדות מהרש"א; רסיסי לילה דף לו; שם משמואל זכור ברית תר"ע תרע"ב; ר"ה תרע"ט).

'אמר רבי יוחנן: וכולן נסקרין בסקירה אחת'. רבנו הגאון ר"י מסלנט השריש בנו כי העצה היחידה לזכות בדין היא להיות איש שרבים צריכים לו. תלמידו מרן הרש"ז זללה"ה ביאר מה שמובא בגמרא לאחר שביארו במתני' שכל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון, ואעפ"כ נסקרים כולם בסקירה אחת – כי אף על פי שדנים כל אחד ואחד ביחידות, עצם הדין הוא עד כמה האדם שייך לכלל. 'רבים צריכים לו' – זה מי שאינו אגואיסט! אינו חי את חייו רק לעצמו! מידותיו: חסד, סבלנות, אהבת הבריות. יראתו טהורה, תורתו – עמל אמיתי. 'רבים צריכים לו' הוא לאו דווקא עסקן ציבורי אלא נושא בעול עם חברו ועם הרבים אף שהוא יושב בד' אמותיו ואינו יוצא לרשות הרבים. אדם שהוא דמות של יהודי אמיתי – הוא אדם שרבים צריכים לו. ומי שההשגחה העליונה העמידה אותו ברבים ועושה מלאכתו באמונה, זכה ומזכה את הרבים – בודאי הוא איש-הכלל באמת (מתוך עלי שור ח"ב עמ' תיט. ע"ע: מכתב מאליהו ח"ג עמ' 230).

אמר רבי אבהו: למה תוקעים בשופר של איל (כרבי יהודה שהלכה כמותו, ואילו רבי יוסי מכשיר אף בשל פרה. תוס') – אמר הקב"ה: תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני.

דף יז

- כב. א. הדין שלעתיד לבוא ופרעון החטאים – כיצד?
ב. מהו עונשם של 'קרקפתא דלא מנח תפלין' ושל פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים?
ג. מה פירושן של התבות / המדות הללו: ה', ה'; ורב חסד ואמת; מעביר ראשון ראשון; נשא עון ועבר על פשע לשארית נחלתו?
ד. מה כחה של אמירת 'ג מדות?
ה. כתוב אחד אומר אשר לא ישא פנים וכתוב אחר אומר ישא ה' פניו אליך – הכיצד?

א. תניא, בית שמאי אומרים: שלש כתות הן ליום הדין; אחת של צדיקים גמורים – נכתבים ונחתמים לאלתר לחיי עולם. אחת של רשעים גמורים – נכתבים ונחתמים לאלתר לגיהנם (לי"ב חדש. תוס', רא"ש ור"ן), ואחת של בינונים – יורדים לגיהנם ומצפצפים (צועקים ובוכים מתוך יסורים שעה אחת) ועולים. בית הלל אומרים: ורב חסד – מטה כלפי חסד, (הואיל ומחצה על מחצה הם, מכריעם לצד זכות ואינם יורדים לגיהנם).

הדין הזה יהא לעתיד לבוא כשיחיו המתים, מלבד הדין שנידון האדם בשעת פטירתו בגן עדן או בגיהנם. ויש שכבר קבלו דינם בגיהנם ומתוך כך שמא יזכו בדין הזה (תוס').
פושעי ישראל בגופם, ומה הם – קרקפתא דלא מנח תפלין; אם היו להם מחצה עונות ומחצה זכויות – יורדים לגיהנם ומצפצפים ועולים. היו להם רוב עוונות – יורדים לגיהנם ונידונים בה י"ב חדש, לאחר י"ב חדש גופם כלה ונשמתם נשרפת ורוח מפזרתם תחת כפות רגלי צדיקים. וכן הדין לפושעי אומות העולם בגופם – בעבירה (= עריות, שהם מצווים עליהן).
הרי"ף כתב על פושעי ישראל בגופם שיש להם מחצה עוונות ומחצה זכויות – יורדים לגיהנם ונידונים בו י"ב חדש, לאחר מכן מצפצפים ועולים, אבל הרא"ש כתב מבצבצין ועולים ולא הזכיר י"ב חדש.

המינים (רש"י): האנשים אשר הפכו דברי אלקים חיים לרעה, כגון צדוקים ובייתוסים והמסורות (= מלשינים, מוסרי ממון ישראל ביד עכו"ם) והאפיקורסים (= מבזי תלמיד חכם. רש"י), שכפרו בתורה ושכפרו בתחיית המתים (ושפירשו מדרכי צבור) ושנתנו חיתתם בארץ חיים [הם הפרנסים המטילים אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים] ושחטאו והחטיאו את הרבים, כגון ירבעם בן נבט וחבריו – יורדים לגיהנם ונידונים בה לדורי דורות. גיהנם כלה והם אינם כלים. וכל כך למה – על שפשטו ידיהם בזבול (שהחריבו בית המקדש בעוונם. רש"י). אמר רבי יצחק בר אבין: ופניהם דומים לשולי קדירה. [אמר רבא: והם אותם אנשים היפים והמעונגים של מחווא, ונקראים 'בני גיהנם'].

- א. הרי"ף העתיק 'יורדים לגיהנם ונידונים בה לדורות', ותו לא.
ב. מלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא. ואפשר שנידון לעולם בגיהנם כמו המינין והמסורות. או אפשר אעפ"י שאין לו חלק לעוה"ב, אינו נידון בגיהנם אלא לי"ב חדש (עפ"י תוס' ב"מ נח:).

כל אלו המוזכרים כאן, בשלא עשו תשובה, אבל עשו תשובה – תשובה תולה ומיתה ממרקת. וי"א (בברכות לד) שבעלי תשובה גדולים מאותם שהיו צדיקים מעולם (ראשונים, עפ"י יומא פו).

ב. קרקפתא דלא מנח תפלין (מפני שהמצוה בזויה עליו, ולא מפני שירא להניחן משום גוף נקי. רבנו תם) – הרי זה בכלל 'פושעי ישראל בגופם' ודינו בגיהנם כנוצר לעיל.

א. הרי"ף גרס: דלא מנח תפלין מעולם. (וכן גרסו כמה ראשונים. ע' במובא במאור ישראל).
ב. כתב הרמב"ן (בשער הגמול) והר"ן: הוא הדין לשאר מצוות עשה שבגופו שלא קיימן מעולם, כגון שלא קרא קריאת שמע ולא ברך על המזון אחריו מעולם. ויש מי שכתב שנקטו תפלין בדוקא, שהיא מצוה שבגוף ממש (ע' תקנת השבין עו).

פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים, הרי הוא מאותם שיורדים לגיהנם ונידונים בה לדורות כנ"ל.

אמר רב יהודה אמר רב: כל פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים אינו רואה בן תלמיד חכם...

ג. ה', ה' – אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה (ה' – מדת הרחמים. אני מרחם קודם שיחטא ואני מרחם אחר שיחטא אם ישוב).

לדברי רבנו תם, אלו הן שתי מדות מתוך ה"ג. ובמגלת סתרים של רבנו נסים אינו מונה שם הראשון, כי פירוש הכתוב הוא שהקב"ה ששמו ה' קרא: ה' א-ל רחום וחנון... [ומאידך מונה נצר חסד לאלפים שמים. ויש מונים זאת אחת ומחשבים ארך אפים בשמים, ארך אפים לצדיקים וארך אפים לרשעים. ע' בהגהה שבתוס']. ויש מפרשים שם ראשון כתואר ולא כמדה. (וע"ע מורה הנבוכים ח"א כא; תשובות הרמב"ם (בלאו) רסז).

בית הלל אומרים: ורב חסד – מטה כלפי חסד (את הבינוני שעונותיו וזכויותיו מחצה על מחצה). רבי אלעזר אומר: כובש (את כף הזכות שתכביד (רש"י). ויש מפרשים: כובש את העוון ומשקעו). רבי יוסי בר חנינא אמר: נושא (את העוון).

תנא דבי רבי ישמעאל: מעביר ראשון ראשון (מסלק את העוונות הראשונים, וממילא הזכויות מכריעות). ורב חסד ואמת – מתחלה 'אמת' ולבסוף שאין העולם מתקיים בדין 'ורב חסד'.

כל המעביר על מדותיו (שאינו מדקדק למדוד מדה למצערים אותו ומניח מדותיו והולך לו) מעבירים לו על כל פשעיו שנאמר נשא עון ועבר על פשע – למי נושא עוון למי שעובר על פשע. [ומסופר על רב הונא בריה דרב יהושע שהגיע עד שערי מות ולבסוף נרפא, וסיפר שראה בחלתו שאמר להם הקב"ה לבית דינו: הואיל וזה אינו מעמיד על מדותיו, אל תדקדקו עמו].

לשארית נחלתו – אמר רבי אחא בר חנינא: אליה וקוץ בה; לשארית נחלתו ולא לכל נחלתו – למי שמשים עצמו כשירים.

ד. ויעבר ה' על פניו ויקרא... – אמר רבי יוחנן: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו; מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה, אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם.

אמר רב יהודה: ברית כרותה ל"ג מדות שאינן חוזרות ריקם...

ה. רבן גמליאל השיב לבלוריא הגירות: בעבירות שבין אדם למקום, הקב"ה נושא פנים לישראל ומוחל (בתשובה), ואילו עבירות שבין אדם לחברו אינו מוחל עד שיפייס את חברו. ורבי עקיבא בא ולימד: קודם גזר דין – נושא עוון. לאחר גזר דין – אינו נושא [ביחיד, כדלהלן].

דפים יז – יח

כג. א. האם ניתן לקרוע גזר דין על ידי תשובה ומעשים טובים?
ב. מהו 'כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון'?

א. ביחיד, אין התשובה מקרעת גזר דין ולכך אם לא שב בין ראש השנה ליום הכפורים וכבר נחתם גזר דינו, אפילו יביא כל אילי נביות שבעולם אין מוחלים לו [אבל בעשרה הימים שבין ראש השנה ליום"כ, עליהם נאמר דרשו ה' בהמצאו קראהו בהיותו קרוב]. ואילו הציבור, בפחם לקרוע גזר דין לאחר החיתום (כה' אלקינו בכל קראנו אליו). [ואף בזה אם אפשר לשנות הגזרה בלא קריעת גזר דין – עושים כן, כגון שפסקו להם גשמים מועטים ולבסוף חזרו בתשובה, הקב"ה מורידם בזמנם על הארץ הצריכה להם. וכן לרעה; אם היו ישראל צדיקים גמורים בראש השנה ופסקו עליהם גשמים מרובים ולסוף חזרו בהם – הקב"ה מורידם שלא בזמנם על הארץ שאינה צריכה להם].

א. יש מי שכתב ש'צבור' נחשב לענין זה כלל הצבור או אף משפחה אחת לדורות עולם, אבל קהלה אחת או עיר אחת הריהי כיחידים (עפ"י משפט כהן קמג).
ב. יש אומרים שמלך דינו כצבור שגזר דינו חוזר (ע' בשו"ת הרשב"א קמח; טורי אבן; משך חכמה הפטרת זכור).

ג. יש אומרים שתשובה מאהבה מועילה גם לאחר גזר דין (ע' דרושי הצל"ח ט, ב; מאור ישראל). ויש אומרים שתפילת צדיק מועילה לקרוע גזר דין (ע' במובא במאור ישראל כאן; שו"ת מהרי"ק סוס"י לו).

ויש תנאים הסוברים שאף יחיד יכול לקרוע גזר דין. כן נוקט רבי מאיר, שמועילה תפילה אף ליחיד לקרוע גזר הדין (עפ"י ר"ן ועוד. ויש מפרשים שרבי מאיר אינו חולק אלא רבי יצחק. עריטב"א; פרשת דרכים יג). וכן אמר רבי יצחק: יפה צעקה לאדם בין קודם גזר דין בין לאחר גזר דין. וכן אמר רבי יצחק (טז): ארבעה דברים מקרעים גזר דינו של אדם: צדקה, צעקה, שינוי השם, ושינוי מעשה. ויש אומרים אף שינוי מקום. הר"ן כתב שאפילו במקום שאין נקרע גזר דין, בכח הצעקה למעט הפורענות. גזר דין שיש עמו שבועה אינו נקרע אפילו בציבור (לכן נשבעתי לבני עלי... ומ"מ אמרו שהועילה תורה וגמילות חסדים להמעט מעונשם).

ב. בראש השנה כל באי העולם עוברים לפניו כבני מרון. בבבל פרשו: כבני צאן (המונים אותן לעשרן, ויוצאות אחת אחת בפתח קטן). ריש לקיש אמר: כמעלות בית מרון (דרך צרה שהעמק משני צדיה ואין שנים יכולים לעבור זה בצד זה). רב יהודה אמר שמואל: כחיילות בית דוד (כך היו מונים אותם, יוצאים זה אחר זה בצאתם למלחמה).
אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: וכולם (כולל אומות העולם. ע' רסיסי לילה נא, דף נו) נסקרים בסקירה אחת (היצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם).